

De hongerdoek 2012

God onder ons; de werken van barmhartigheid (Sokey Edorh, Togo)¹

De hongerdoek *God onder ons* is een soort collage, een schilderij vervaardigd met gebruikmaking van Afrikaanse aarde, golfkarton, houtskool en acrylverf. De thema's van de hongerdoek zijn de mensonwaardige levensomstandigheden in de sloppenwijken en elders in het Zuiden, maar ook de levensmoed van vrouwen, mannen en kinderen die er wonen, hun zelfredzaamheid en hun onderlinge behulpzaamheid.

De hongerdoek is geschilderd door de Togoleze kunstenaar Sokey Edorh. De in 1955 geboren Edorh studeerde filosofie aan de universiteit van Lomé (Togo) en kunsten aan de Académie des Beaux Arts in Bordeaux (Frankrijk). Hij kreeg onder meer een stipendium van de Pollock-Krasner-Foundation in New York (USA) en werkte aan de Düsseldorfer Kunstakademie (Duitsland).

Tegenwoordig telt Sokey Edorh tot de toonaangevende hedendaagse kunstenaars in Afrika. Hij won diverse prijzen, waaronder die van de Heinrich Böll Stiftung in Keulen (Duitsland, 1994). In zijn schilderijen, die visueel complex zijn en rijk aan inhoud, weerspiegelt zich zijn warme belangstelling voor de Afrikaanse geschiedenis en de culturen op zijn continent. Zijn werken zijn een scherp commentaar op het Afrikaanse leven en de complexiteit ervan. Sokey streeft er steeds naar om vooroordelen en clichés te doorbreken².

Opvallend zijn de warme kleuren. Het azuurblauw van de hemel, de rode aarde uit Afrika. De roodgekleurde grond, die Sokey Edorh bij het schilderen van de hongerdoek gebruikt heeft, heeft hij meegenomen vanuit een veld in zijn geboortedorp Tsevié in Togo. In zijn atelier in Aken, waar hij de hongerdoek gemaakt heeft, is de aarde vermorzeld tot pigment en met water vermengd. Aarde, grond is heilig, zegt Sokey Edorh.

¹ Met dank aan dr Claudia Kolletzki van Misereor Duitsland, die een eerste beschrijving gaf van de hongerdoek die als basis voor deze beschrijving dient. Dank ook aan Jan Brock, Jan Maasen, Jan Claveaux, Tineke de Koning, Martin van der Kuil en Matthias van Halem voor het kritisch meelesen en hun adviezen voor verbetering.

² Zie voor meer informatie over Sokey Edorh ook www.sokeyedorh.com.

De kunstenaar heeft de daken van de krotten gemaakt van golfkarton als teken dat het leven hard en rauw is. Het leven is een op en neer tussen dieptepunten en heel even een moment van hoop op beter.

Vanuit de bijbelverzen van Mt 25, 35-36 neemt Sokey Edorh de randgroepen van de menselijke, mondiale en urbane samenleving in ogenschouw en toont hen als de protagonisten van huneigen leven. Hun kracht en creativiteit en ook hun spiritualiteit zijn een voorbeeld voor ons. De kunstenaar laat mensen zien die zich niet onttrekken aan de hulp voor medemensen in nood en daardoor Gods aanwezigheid present stellen.

De hongerdoek sluit aan bij tekst van Mattheüs over de Komst van de Mensenzoon (Mt 25, 31-46). In de door het Goddelijke licht beschenen driehoek in het midden zijn een aantal van de werken van barmhartigheid te herkennen zoals ze bij Mattheüs verwoord worden (Mt 25, 35-36). Maar ook buiten de oplichtende driehoek herkennen we een aantal van die positieve werken, waardoor we God kunnen ontmoeten.

Wanneer de Mensenzoon komt, omstraald door luister en in gezelschap van alle engelen, zal hij plaatsnemen op zijn glorierijke troon (Mt 25, 31)³

Vanuit de blauwe hemel, vanuit de Heilige Geest, Gods adem, licht een driehoek op. De mooi versierde zetel, een Ashanti-stool, is nog leeg. Een glorierijke troon, maar de Mensenzoon heeft zijn plek voor het laatste oordeel nog niet ingenomen. Toch is God al aanwezig, in zijn Geest en in de hongerigen, de zieken, de naakten, de gevangenen, de vluchtelingen, de arme mensen die we op het schilderij herkennen, in de grote chaos die een sloppenwijk is.

De Ashanti-stool is bij het volk van de Ashanti in Ghana niet alleen de zetel waarop de koning plaats neemt, maar de lege zetel symboliseert tevens het gezag van de koning. De zetel staat in de spanning van *nog niet* en *toch al*: de Mensenzoon die nog niet gekomen is, en Gods Geest, die toch al onder ons aanwezig is, in en door mensen.

Links naast de vrouw in het midden herkennen we twee driehoekjes, de een beige, de ander oranje, ze wijzen als het ware van de hemel naar de aarde. Het zijn gestileerde vogels, die in Afrikaanse tradities vaak opduiken. Het zijn boodschappers van het Goddelijke, bemiddelaars tussen hemel en aarde: Wie God zoekt moet niet naar boven kijken, maar om zich heen!

Dan zullen alle volken voor hem worden samengebracht en zal hij de mensen van elkaar scheiden zoals een herder de schapen van de bokken scheidt; de schapen zal hij rechts van zich plaatsen, de bokken links (Mt 25, 32-33)

De witte schapen zweven boven de olietanks van grote bedrijven, de boortoren en de affakkelingsinstallaties. Ze lijken zich te onttrekken aan die wereld, waar slechts de winst telt en vervuiling van het milieu en gebrek aan menswaardigheid op de koop toe genomen worden. Zij zullen het eeuwige leven mogen ontvangen.

In schril contrast daarmee de zwarte bokken. Zij springen van de bankgebouwen op de golfplaten daken van de krotten. De gebouwen van de ondernemingen en de rijken dringen steeds verder door in het gebied van de sloppenwijk, ze dreigen de arme mensen het laatste restje aan eigen plek en waardigheid te ontnemen.

Dan zal de koning tegen de groep rechts van zich zeggen: "Jullie zijn door mijn Vader gezegend, kom en neem deel aan het koninkrijk dat al sinds de grondvesting van de wereld voor jullie bestemd is. Want ik had honger en jullie gaven mij te eten.." (Mt 25, 34-35a)

³ De gebruikte bijbelteksten komen uit De Nieuwe Bijbelvertaling, Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem 2004.

In een kleine tuin verbouwen mensen groente en fruit. Op een pick-up brengt een handelaar koopwaren, yams en paprika, naar de markt. De groentetuin is symbool voor het feit dat mensen in het Zuiden in staat zijn om te werken aan hun toekomst. Het kleine tuintje geeft immers ook nog morgen en overmorgen zijn goede gaven. Telkens opnieuw kan er geoogst worden en de opbrengst op de markt verkocht. Telkens opnieuw kunnen hongerige monden gevoed worden.

Dat biedt perspectief op een betere toekomst, ook al is het leven zwaar en dreigen de bulldozers de schamele huisjes met de grond gelijk te maken. Werken aan een betere toekomst, tegen alle verdrukking in, is meehelpen het koninkrijk van God gestalte te geven, al weten we dat het ons uiteindelijk gegeven zal worden.

“..ik had dorst en jullie gaven mij te drinken.” (Mt 25, 35b)

Een dynamische en krachtige vrouw, met haar kleurrijke kleding⁴, trekt met veel kracht aan een kar, waarop een vat met fris water. Aan zuiver en drinkbaar water is een groot gebrek in het Zuiden. De vrouw staat symbool voor alle krachtige vrouwen, maar ze is, ondanks al haar inzet, niet in staat de kar alleen in beweging te houden. Twee kinderen proberen de kar te duwen, met inzet van al hun krachten, zich schrap zettend met hun benen en voeten. De inzet van vrouw en kinderen staat in het middelpunt, niet zozeer het water. Ondanks al die inzet blijft de situatie

⁴ Op de kleding van de vrouw zien we allerlei geheimzinnige tekens, letters en symbolen in het wit. Vele Afrikaanse volkeren, zo heeft Sokey ontdekt, gebruiken dergelijke tekens en symbolen. In Mali worden deze tekens met krijt op de wanden van de woning aangebracht. In de regentijd spoelen de regens de tekens weg, waarna ze opnieuw aangebracht worden. Watervaste verf wordt niet gebruikt, want het ieder jaar opnieuw aanbrengen van de tekens is een geschenk aan God.

Sokey Edorh heeft uit de vele tekens die hij van de diverse volkeren verzameld heeft een eigen symbolentaal en alfabet gemaakt. De symbolen staan voor gezegden, vaak vol levenswijsheid. Het alfabet vormt een geheimtaal die alleen de kunstenaar begrijpt. Het is zijn manier om te protesteren tegen de dictatuur in zijn land en om met de machtsverhoudingen aldaar om te gaan.

Sokey Edorh heeft zijn hongerdoek tweemaal gesigneerd. Rechts beneden vinden we niet alleen zijn naam in de voor ons begrijpbare letters, maar ook in zijneigen geheimtaal.

precair, niet alle noodzakelijke levensbehoeften kunnen bevredigd worden. Voldoende en niet vervuild drinkwater is een eerste levensbehoefte, het gebrek eraan blijft voor velen op deze wereld een groot probleem.

“Ik was een vreemdeling, en jullie namen mij op,..” (Mt 25, 35c)

Twee archaïsch uitziende, naakte en donkere figuren treden het beeld binnen. Ze doen een klein beetje denken aan de mascotte van het wereldkampioenschap voetbal in 2010 in Zuid-Afrika. Echter, wie het zijn, waar ze vandaan komen, blijft onduidelijk. Maar iemand wacht op hen: een eveneens donkere, maar wel geklede vrouw heet de onbekenden welkom met gaven in haar handen.

Twee bootjes liggen in alle rust op het strand. In zee drijft een aantal mensen met roodwitte zwembanden als reddingsboei om zich heen, ze komen op het strand toe. Ook zij komen aan, als vluchteling uit een andere regio, een ander land. Zij zijn hoogstwaarschijnlijk even slechte leefomstandigheden als die in de sloppenwijk ontvlucht.

De scène toont een komen en gaan van mensen. Mensen zijn voortdurend in beweging, nergens echt thuis, steeds onderweg, met slechts de hoop op een betere toekomst als bagage.

De mensen, waar ze ook vandaan komen, krijgen bij hun aankomst op het strand te eten en te drinken. Hun dorst wordt gelest, hun honger gestild. Ze zijn welkom: hun verlangen naar menswaardigheid wordt voor een moment vervuld.

De stroom van nieuwe slumbewoners houdt echter niet op. In de sloppenwijken van deze wereld leven vele nationaliteiten op een benauwende ruimte met elkaar samen en toch is er steeds weer plaats voor de nieuwelingen die aankomen.

“..ik was naakt, en jullie kleeadden mij.” (Mt 25, 36a)

Een traditionele wever is bezig met het weven van kente-stroken. Deze stroken worden gebruikt om kleding van te naaien. Het zijn vooral mannen die op deze manier in Togo en Ghana traditioneel weven. De te weven stof wordt aangespannen met een pedaal en met stenen op het uiteinde. Op deze manier wordt ook sacrale kleding gemaakt. Het weven zelf is een soort religieuze handeling, vroeger overigens veel meer dan tegenwoordig.

In de kente-stroken zijn allerlei patronen verweven, die iets zeggen over de herkomst van de drager van de kleding, over zijn of haar traditie. Of er zijn symbolen te zien, zoals het ruitenpatroon van een schildpad, een mens die bidt, stilistisch vorm gegeven, of een palmblad, symbool voor jeugd en jeugdig elan.

Het weven van de traditionele kleding is hier een pleidooi voor een structurele ontwikkeling vanuit de eigen kracht en traditie. In plaats van tweedehands en afgedragen kleding uit het noorden te importeren, die de eigen kledingindustrie en de vele kleine kledingwerkplaatsjes kapot concurreert, bezinnen mensen zich op hun eigen traditie als basis om huneigen kleding te maken. Zelfwerkzaamheid wordt gestimuleerd, de afhankelijkheid van import en van de goedgeefsheid van anderen verminderd.

‘Ik was ziek en jullie bezochten mij,..’ (Mt 25, 36b)

Boven de vrouw zien we een persoon, ziek en ellendig. Maar hij wordt liefdevol verpleegd door mensen vol van medelijden. In sloppenwijken en ook op andere plekken in het Zuiden bestaat geen georganiseerde gezondheidszorg, er staat geen ziekenhuis of dokterspost. Terwijl toch de levensomstandigheden ziekmakend zijn: onvoldoende hygiëne, geen voorlichting hoe gezond te blijven, vies en ondrinkbaar water, honger, geen riolering. Een wc moet door meer dan honderd, soms zelfs meer dan duizend mensen gebruikt worden.

Mensen zijn op zichzelf en op elkaars zorgen aangewezen. En ze doen dat in toenemende mate: de zieke krijgt een liefdevolle verzorging. Schuin links naast de scène zien we vóór de hutten een kleine groep mensen bijeen. Er wordt voorlichting wordt gegeven over gezondheid en hoe je preventief te werk kunt gaan, hoe je je kunt beschermen tegen een hiv-infectie. Een kleine bijdrage aan het opzetten van een goed functionerende gezondheidszorg in de toekomst.

“..ik zat gevangen en jullie kwamen naar mij toe”. (Mt 25, 36c)

We gaan de sloppen in en komen terecht in de nauwe steegjes tussen de krotten, die dicht op elkaar staan. De stank komt ons als een slag in het gezicht tegemoet. De levensomstandigheden zijn ongelooflijk hard: geen privésfeer, geen menswaardige woonomgeving, geen riolering, geen wegen en straten, geen werk of mogelijkheden om te solliciteren, geen toegang tot school of opleiding. In plaats daarvan: misdadigheid, geweld, prostitutie, vies afval en ongedierte, honger, ziekte, rechteloosheid. Hoogstwaarschijnlijk hebben ook in deze slum acht van de tien mensen geen regelmatig en vast inkomen, meer dan de helft zelfs geen informeel werk.

In sommige krotten worden delen van afgedankte olie- en benzinevaten gebruikt om muren en wanden mee te bouwen en te ondersteunen. De logo's van de oliemaatschappijen zijn soms nog herkenbaar. Maar het gebruikte materiaal bevat nog resten van olie. Het stinkt naar benzine in de huisjes, de giftige oliedampen maken mensen ziek. Veel mensen beschilderen de olievaten, om zo toch maar een beetje de omgeving op te fleuren.

Eén van de hutten is met tralies gebarricadeerd, een gevangenis, een donker gat. De gevangene in de cel rammelt aan de stangen. Deze gevangenis staat symbool voor het leven aan de rand van de menswaardigheid in deze wereld; een leven in de kelders en kerkers van de mensheid. De sloppenwijk in zijn geheel is een gevangenis, de slumbewoners zijn de uitgesloten, de ongewensten, de niet-mensen⁵. De bevolkingsgroepen buiten de slums zien hen in toenemende mate als overbodig, als Financiële last, als bedreiging en veiligheidsrisico.

Maar de gevangene is niet alleen. Iemand, een man of een vrouw, in een gele broek, is naar hem toegekomen, brengt hem een bezoek. Voor een ogenblik wordt de eenzaamheid van de gevangene doorbroken, maar het verlangen naar bevrijding en menswaardigheid is nog niet vervuld. De scène bij de gevangenis laat een geslaagde individuele actie zien om nood te lenigen, maar is er ook een perspectief op bevrijding, op ontwikkeling naar een menswaardig leven, op verzoening, op een gerechte samenleving? Barmhartigheid en gerechtigheid zijn als twee kanten van een medaille onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Langs de gevangenis heen trekt een demonstratie door de straatjes. Mannen en vrouwen zijn samen op weg naar de Ashanti-zetel. Ze dragen kruisen met zich mee, symbool van het lijden en de dood van Jezus. Spandoeken worden omhoog gehouden. ‘J’ai soif’, *Ik heb dorst*, en ‘Pardonne-leur’, *Vergeef hen*. Beide spandoeken herinneren aan de laatste woorden van Jezus, die hij kort voor zijn dood aan het kruis sprak. De mensen in de stoet hebben gebrek aan levensnoodzakelijke dingen, ze hebben honger en dorst in

de meest basale betekenis van het woord. Hun leven is gericht op overleven. Maar ze weten dat God met hen meelijdt. Jezus Christus gaat met de mensen mee op hun kruisweg, hun demonstratie⁶ voor een beter en menswaardiger leven.

⁵ De term ‘niet-mens’ is afkomstig van een van de straatjongeren waarmee een jongeren- en straathoekpastor in de jaren ‘80 in de Heerlense wijk Hoensbroek contact had. Met deze term omschreef deze jongere zijn uitgesloten zijn van voorzieningen en het ontbreken van contacten met anderen.

⁶ Dergelijke betogingen op initiatief van de kerken zijn inmiddels in Togo verboden. Dictator Faure Gnassingbé werd in maart 2010 met een comfortabele voorsprong herkozen, nadat hij in 2005 zijn overleden vader Eyadéma was opgevolgd. De katholieke kerk heeft, samen met de oppositie, de regering van Faure Gnassingbé beschuldigd van verkiezingsfraude. Er verschenen kritische berichten in de media, op initiatief van de kerk werden demonstraties gehouden. De regering sloeg hard terug. Niet alleen werden de demonstranten met traangas beschoten, ook werd het de katholieke kerk verboden haar mening over politieke zaken te uiten.

De kunstenaar zelf, gevraagd naar zijn plek op de hongerdoek, ziet zijn plaats in een andere kleine demonstratie, temidden van politiek actieve mensen die geen genoegen wensden te nemen met de misstanden, die te zien is linksboven, tussen de hutten in. Tijdens zijn studententijd was hij initiator van een aantal betogingen tegen generaal Eyadéma, de inmiddels overleden vader van de huidige machthebber.

Ik wilde spelen, maar jullie hebben me niets om te spelen gegeven.

Her en der zien we kinderen spelen. Zolang kinderen moeten werken om hun familie te helpen overleven, zolang kinderen geen kind mogen zijn, zolang kinderen geen tijd en gelegenheid hebben om naar school te gaan, is er geen perspectief op een beter leven voor hen. Zij blijven, ook als volwassenen, gevangen in de vicieuze cirkel van armoede en uitsluiting. Kinderen hebben recht op spelen en recht op een goede opleiding.

Creativiteit en levenslust komen steeds weer boven drijven. Kinderen maken uit afval huneigen speelgoed, ze zijn heel goed in staat hun fiets of andere dingen te repareren.

Kinderen hebben recht op een toekomstperspectief en dus op scholing. Als een teken van hoop op een beter leven zien we rechts naast de vrouw een klein schooltje, waar kinderen les krijgen.

Helemaal links, aan de rand van de krottenwijk, is, nauwelijks herkenbaar, een klein trapveldje te zien. Kinderen kunnen er voetballen, uitrazen en hun energie kwijt, mogen er kind zijn. Wie geen schoenen aan heeft, loopt op sokken, want op de gloeiend hete grond houdt je het anders niet lang uit.

Kinderen kunnen hun trapveldje snel kwijtraken, hun ouders en zichzelf hun kleine huisje. Gedwongen verhuizingen, bijna deportaties van mensen, vanwege bij voorbeeld grote sportevenementen zoals het wereldkampioenschap voetbal in Zuid-Afrika (2010) of de Olympische Spelen in Brazilië (2016) zijn geen zeldzaamheid. Maar helaas willen onze media, met hun extreme aandacht voor alles wat met sport te maken heeft, daar nauwelijks zendtijd en krantenpapier aan besteden.

Dan zullen de rechtvaardigen hem antwoorden: “Heer, wanneer hebben wij u hongerig gezien en te eten gegeven, of dorstig en u te drinken gegeven? Wanneer hebben we u als vreemdeling gezien en opgenomen, u naakt gezien en gekleed? Wanneer hebben wij gezien dat u ziek was of in de gevangenis zat en zijn wij naar u toegekomen?” En de koning zal hun antwoorden: “Ik verzeker jullie: alles wat jullie gedaan hebben voor een van de onaanzienlijksten van mijn broeders en zusters, dat hebben jullie voor mij gedaan.” (Mt 25, 37-40)

Mensen op veel plekken in het Zuiden staan weliswaar aan de rand van de maatschappij, maar zij zijn in staat om te overleven door gebruik te maken van hun creativiteit, door te delen met elkaar, door zorgzaam naar elkaar om te zien. Ze verbouwen groente op een veldje, ze drijven een klein winkeltje of verkopen hun waar op een geïmproviseerde markt, ze delen eten en leven met hun burens, hun kinderen gaan naar school. Er wordt nauwelijks iets verspild, alles wordt hergebruikt. En dat alles zonder dat er veel energie nodig is⁷.

Veel van hetgeen er gebeurt, lijkt op het eerste gezicht doelloos, chaotisch, maar uiteindelijk overheerst de bewondering voor deze mensen, voor hun moed iets te maken van het leven, voor hun vermogen te zorgen voor elkaar, voor hun hoop, bijna tegen alle beter weten in. De uitgesloten van deze wereld nemen het heft in eigen handen om te werken aan een betere toekomst voor henzelf en hun kinderen. Door zelf de verantwoordelijkheid voor een beter leven op zich te nemen, doen deze mensen een groot beroep op ónze verantwoordelijkheid en een appèl op ónze solidariteit. ‘Omdat wij werkelijk allen verantwoordelijk zijn voor allen’⁸.

Uitnodiging tot bezinning op eigentijdse Werken van Barmhartigheid in een geglobaliseerde wereld

Zoals in 1207 paus Innocentius III aan de zes evangelische werken van barmhartigheid een zevende heeft toegevoegd, namelijk het begraven van de doden (gebaseerd op Tob 2,3-7), zo voegt ook Sokey eigentijdse werken van barmhartigheid toe: mensen onderwijs geven en

⁷ Zie ook Marc Leijendekker, Sloppenwijken zijn goed voor het milieu, in: NRC Handelsblad, 22 febr 2010.

⁸ Johannes Paulus II, Encycliek Sollicitudo rei socialis, 1988, 38. Zie ook Compendium van de Sociale Leer van de Kerk, Nederlandse editie, Brussel 2008, 449.

onderrichten, kinderen tijd en gelegenheid geven om te spelen en kind te mogen zijn. Ook de bisschoppen in Nederland denken verder op de in Matteüs 25 aangegeven weg. Zo noemen zij in hun Vastenbrief van 2007 (*Vasten: tijd van bezinning en solidariteit*) de Millenniumdoelen 'de moderne variant van de werken van barmhartigheid, waarmee we onze naastenliefde op een menswaardige wijze wereldwijd in daden kunnen omzetten'.

In een geglobaliseerde wereld, waarin alles met elkaar samenhangt, zijn eigentijdse werken van barmhartigheid ook het volgen van rechtvaardige economische regels en een juist en duurzaam gebruik van grondstoffen en hulpmiddelen. De kantoren van de grote firma's en de olietanks dreigen de zelfbouwwijk op de hongerdoek steeds verder weg te dringen. Het is een waarschuwing: 'Ik was slachtoffer van economische uitbuiting, van klimaatverandering en van milieuvervuiling, en jullie hebben niets voor mij ondernomen'. Of anders gezegd: 'Ik had honger, maar jullie waren alleen maar bezig met het maken van nog meer winst', of 'Ik had dorst, maar jullie dachten alleen maar aan jullie eigen welvaart en aan jullie nieuwe kleding, jullie tv en jullie smartphone'. 'Ik vluchtte weg van mijn geboortegrond vanwege de armoede en de honger, maar jullie sloten jullie grenzen'.

De hongerdoek *God onder ons* is een uitnodiging aan ons om ons te bezinnen hoe wij vanuit onze situatie en met onze mogelijkheden in een geglobaliseerde wereld de werken van barmhartigheid in de praktijk kunnen brengen. In alle bescheidenheid, maar zeker ook met de nodige volharding, vanuit een idee van een meer sober omgaan met wat God ons gegeven heeft. Vergelijk het met het kerkje op de hongerdoek, ingeklemd tussen de kantoortorens en de hutjes, nauwelijks zichtbaar, maar wel degelijk aanwezig!

Guus Prevoo, augustus 2011.